

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА: ПОЕЗИЯТА Е ТРУДНО И ОТГОВОРНО ДЕЛО...

ИВАН САРАНДЕВ

29. I. 1982 г.

— В едно интервю през 1975 г. във връзка с 8 март Вие казвате следното: „Щом живеем в съвременността и със съвременността, отраженията ѝ понякога, дори и без да осъзнаваме това, ще се проявят и в поезията, и в литературата изобщо — като чувствуване, като естетически разбирания, като светоглед. И по всичко това някога бъдещето ще съди за днешната съвременност.“

— Винаги съм мислила така: ами ти си роден сега, ако си истински поет, значи да чувствуваш и живееш със съвременността. Дори любовно стихотворение да напишеш, то ще бъде любовно стихотворение на съвременния човек и поет. Защото тя не е във външните събития и прояви, а самата душевност на човека е проява на тази съвременност, на това време.

— Значи според Вас не е необходимо непременно да присъствуват външните атрибути на времето, за да бъде една творба съвременна.

— Разбира се, и това трябва, но ако си написал любовно стихотворение, не значи, че не е съременно.

— Смятате ли, че тази съвременност ще се отрази въпреки волята и желанието на автора в неговата творба, без съзнателно да е търсена от твореца? Той просто пише и съвременността автоматически си намира своето място.

— Ех, ако си съвременен поет, нали душевно значи ти си приел сегашното време.

— Значи можем да обобщим казаното с думите на Левски, че „ний сме във времето и времето е в нас“.

— Да! Аз това не съм го помислила, когато съм го казала. Но така е. Ако ти си човек, който възприема сегашното време, ти ще действуваш, ще чувствуваш и ще пишеш като съвременник.

— А може ли да се говори за приемственост между Вашите лирически героини в отделните Ви поетически сборници?

— Разбира се, героинята е една, но тя се е променила много с годините, с преживяното. Натрупала е у себе си нов опит. И тя не може да бъде същата, каквато е била преди 50 години. И моята лирическа героиня живее с развитието на живота у нас. Тя преживява и моменти на мъка и колебания, и на разочарование тук-таме. И все пак тя си е същата. Придобила е чертите на новото време.

— Другарко Багряна, през 1977 г. Вие казвате, че за Вас животът е творчество, че без творчество...

— ...животът няма да има смисъл.

— И бихте го потвърдили това и днес?

— Да! То има, разбира се, и други неща, но все пак творчеството е главното.

— А трябва ли литературната критика да бъде по-взискателна към първите книги на младите автори?

— Често пъти от приятелство, от добро чувство, или пък защото се преценява първата книга, се пишат много ласкави отзиви. Това в редица случаи демобилизира автора и той вече мисли, че каквото напише, е много хубаво. И не си дава вече този труд да мисли върху всяка дума, която е нахвърлил, веднъж с чувството си, след това с ума си, с критическото си чувство да погледне върху своята работа като от чужд автор. Защото у чуждия винаги се виждат повече недостатъци, отколкото на своето, нали. Идват при мен в редакцията млади хора и казват: „Днес написах три стихотворения.“ А, викам, много хубаво, аз пък едно стихотворение го пиша най-малко за три дена. И винаги им повтарям, като го нахвърлите като първо преживяване, като чувство, оставете да го забравите няколко дена, за да го прочетете като чуждо. И тогава ще знаете какво още е необходимо да се дообработва.

— Вие работите така?

— Така работя.

— Първо дойде мотивът.

— Напиша цялото стихотворение. И след това го оставям.

— Колко време обикновено?

— Е, не еднакво.

— Навярно в зависимост от това, доколко е узряло самото стихотворение.

— Да.

— А имало ли е случаи, когато едно стихотворение го написвате отведнъж и не се връщате към него повече?

— Абсолютно без поправка мисля, че не. Може би съвсем малко, думичка само ще сменя, но ще поправа нещо. Когато работя по самото стихотворение, някога по цели нощи не спя заради една дума. Чувствавам, че не е тази дума, не е истинската, трябва нещо друго.

— А можете ли да си спомните в момента за някой такъв случай?

— Последното ми стихотворение. Ношем някой път надраскам нещо в леглото, на сутринта го видя и после скъвам листа.

— Остава в паметта Ви обаче?

— Остава, да!

— А кое Ви дава усещане, че тази дума не е подходяща?

— Мога ли да кажа... Усещам, дразни ме нещо, не е казано точно, не е казано това, което искам!

— Дали само това или пък думата Ви дразни звуково?

— А, и звуково, разбира се, и ритмически, и не ми дава точния смисъл.

— А откъде усещате, че не отговаря на точния смисъл?

— Е, ами в текста.

— Не е този смисъл, който Вие носите в съзнанието си?

— Е, да! Като мисъл, като чувство — да; но като го напишеш, работата е друга. Не знам как да го обясня. Поезията мъчно се обяснява.

— Не само поезията, това са трудни проблеми изобщо на изкуството...

— Винаги има недоволство, всеки път си казваш: можеше по-добре, по-иначе.

— А кога обикновено пишете, в кои часове на деня?

— Сутрин, много рано, преди зори. Първото ми събуждане, тогава или нещо, което съм търсила предишния ден, ми хрумва, или ако не съм писала, усещам, че мога в момента нещо да напиша. Това е много интересно.

— Какво е това усещане? Не сте ли го анализирали?

— Ами не знам как. Просто се събуждам с някаква мисъл, работила в подсъзнанието ми по време на съня, и когато си отварям очите, я намирам. Такова нещо.

— Имате желание тогава да вземете молива.

— Да, да.

— С молив ли пишете или на машина направо?

— С молив, когато съм в леглото. Понякога, когато се събудя още в тъмни зори, тогава с молив го надрасквам. После като стана, като отида на масата, може да взема и химикал, защото често пъти като ги нахвърлям с молив, после не мога да ги разчета.

— А в кой момент решавате, че от една мисъл, от едно хрумване може да стане стихотворение?

— Имам някакво усещане. Някакво вътрешно усещане. Не знам как да се обясни?

— А когато пишете стихотворение например или нещо по-голямо, външните фактори като шум, светлина, миризма и т. н. разсейват ли Ви? Дразни ли Ви външната обстановка?

— Да, дразни ме, ако има хора например в къщи. Да ходят, да отварят вратите...

— Защото Ви разсейва, затова ли ви дразни?

— Да, да.

— А когато пишете, какво обичате да правите: да слушате музика, да четете, да се разхождате?

— Вижте, ако съм в Бояна, най-добре ми е, когато изляза вън, сутрин, отида по-надалече, между дърветата в гората, и като ходя, ми идват много настроения, мисли и идеи. Ходейки.

— Но Вие пишете и когато сте в кабинета?

— Но вън не пиша, то е само в главата ми. След като се върна в къщи, тогава нахвърлям това, което ми е хрумнало.

— Обикновено колко редакции има едно ваше стихотворение?

— Различно. Не е еднакво. Една-две, до три редакции.

— А как най-добре редактирате стихотворенията си — когато са написани на ръка или когато ги видите на машина?

— Трябва да го видя на машина вече цялото. След като го напиша на ръка, трябва да го видя и на машина. Не знам, някак си го виждам вече физически.

— Това не е каприз, а има определено значение.

— Така се случи, че сега, като я нямаше моята секретарка, написах едно стихотворение. Преработих го два-три пъти с молив, на ръка, обаче не ми достига да го видя напечатано. Поканих ме на обяд у моята кумица, те живеят оттук много наблизо, занесох го там и казах, моля Ви се, препишете ми го на машина. И те ми го преписаха. И след това поправих нещо. Така, като че искаш да го видиш като форма някак, като скулптура, физическата му форма.

— А когато работите, уморявате ли се физически?

— Не, не усещам времето тогава!

— Времето не усещате, но след като напишете стихотворението, какво усещате?

— Не умора. Напротив, някакво удовлетворение, въздъхвам си някак. Тогава търся физическа работа, да върша нещо. После сутрин, докато си шетам, това не ми пречи, но да съм сама, в главата ми „машинката“ трака. Мисля си.

— С една дума, поетът работи даже и тогава, когато зяпа през прозоречна!

— Разбира се! Точно така е!

— А когато съзнанието ви е заето с някое стихотворение, трудно ли заспивате вечер?

— Не заспивам пияла нощ даже. Има ги и досега безсънните нощи.

— Съзнанието работи.

— При това взимам приспивателно. Преди няколко нощи така взех приспивателно. Легнах си в 12 часа, но въпреки приспивателното не можах да заспя цялата нощ.

— А в процеса на работата имате ли нужда да посегнете към книга, към някакви предмети, да слушате музика?

— Не! Шом имам замисля у себе си — не! Такава потребност нямам.

— А в процеса на самото писане не ви ли разсейват например тъп молив, грапава хартия, цвят на хартията?...

— Ами разсейват ме. Трябва да си подостря молива. В момента се случва, че нямам друг чист лист, тогава използвам някакъв стар ръкопис, обръщам го на обратната страна и пиша. Или някакво листче откъснато, но искам в момента да не забравя думата или изречението, записвам на какъвто и да е лист. После търся вече да го прехвърля на подходящ лист.

— А имало ли е случай, когато Ви хрумва някакъв образ или мисъл и вие просто нямате възможност да ги фиксирате на хартия и те пропадат?

— Такова нещо ми се е случвало нощем. Хрумне ми нещо, ама ми е студено, не ми се става, нямам при себе си молив, и сутринта съм го забравила. Но после мине време и макар по-късно, образът дойде, сетя се отново.

— Сутрин обикновено до колко работите? Кога почвате да чувствувате умора?

— А, не, ако работя, не чувствувам умора! Случва се сутринта съм почнала едно стихотворение, работя си го, спирам върху отделна дума и като погледна, то станало три часа. Едва тогава отивам да обядвам. Работя ли, не усещам умора.

— А след това?

— Е, след това вече — да. Имам нужда да ходя, да върша някаква физическа работа. Ама то е умствена умора. Гледам да не мисля върху стихотворението.

— След това бягате от нея?

— Да, бягам от нея!

— А в кой сезон сте най-продуктивна, работите с удоволствие, най-лесно работите?

— Мрачното време ме потиска, не мога в мрачно време да пиша. Даже това е темата на последното ми стихотворение — „Мъгла“. Миналото лято беше едно необикновено лято. Сутрин в Бояна се събудим — мъгла. София е изчезнала, всичко е потънало в мъгла. Мен ме потиска мъглата. И затова съм написала: едва-едва се диша, камо ли да пишеш.

— Значи независимо от кой сезон е, стига да е светло.

— Да.

— А топлото време обичате ли?

— Не, голямата жега — не! Най-важното е да не е тъмно, да не е мрачно.

— А когато пишете например в Бояна и ако около Вас има птички, животни, те пречат ли Ви?

— Това не ме отклонява.

— А децата, детски смях, викове?

— Не! Именно шумове от такъв характер не ме дразнят. Виж, кучета когато ляят, ме дразни. И нощем, ако залае куче, не мога да спя.

— Когато седнете да пишете, трябва ли да има нещо на самата маса, държите ли на някакъв предмет, цветя или нещо друго, чието отсъствие Ви разсейва?

— Не, но тези два кристала са винаги на масата ми в Бояна.

— Но когато пишете тук, в София, липсват ли Ви?

— Тука не. Те са свързани с Бояна.

— Има ли за Вас решаващо значение обстановката? Можете ли да пишете например в самолет, влак, автобус?

— А, не. Не мога! Трябва да бъде сама. Това ми се виждаше много чудно — как Ридос пише. Пътуваме с лека кола и той на коляното си пише, пише стихове. На мен в движение ми хрумват мисли, думи, дори цели стихчета. Спомням си на „Аспарух“ първата строфа, която си най-обичам, дойде в Бояна точно така:

Мой двадесети век, дай лъч от своята зрялост
на вечния полет...

Аз винаги отивам към старата Боянска черква, обикалям я цялата, влизам понякога в парка й. Така написах и „Боянска сага“. Но сама. Ако ходя с някого другия — изключено. Трябва да бъде сама. В Бояна ходя все сама на разходка.

— Как възниква една творба — първо отделната мисъл, или строфа, или дума, или стих, или пък някакво усещане и чувство, което търси форма и повод да се изяви?

— Всичко не е всякога еднакво.

— Например стихотворението „Аспарух“?

— Аз исках да напиша стихотворение за Аспарух. Защото винаги намирах, че много малко знам за него. А пък той е началото на България. Цялата тази година, в която се говори за началото на нашата държава, ме караше да мисля за него.

— Искате да извлечете от времето неговия физически образ ли?

— Ах, не! Ние не знаем нищо за Аспарух или за интимния му живот. И после, като съдя по действията му, намирам, че е бил много далновиден. Понеже четох доста за него в летописите, които Василка Тъпкова ми даде, една думица ми направи много силно впечатление: нашето племе много пъти не са го наричали българи, а язdeşото племе. И аз го използвах това язdeşо племе. А когато Аспарух очаква решаващата битка с византийците, това е значело да бъде или да не бъде България, четох някъде, че три денонощия не е спял от коня. Стои там на височината и гледа към долината, отдето ще се задале византийската войска. Затова написах „навлиза в историята ни на кон“. Тези образи така ми дойдоха.

— Значи те идват от литературата, която сте прочели?

— Да, от литературата.

— Но това е единият тип.

— Защото аз не съм историк, не пиша исторически работи или съвсем рядко.

— Тогава този случай можем да го определим като създаване на творба по автопортрет.

— Но има и друг начин — когато идва отвътре. То е различно. Аспарух беше, така да се каже, конкретно нещо.

— Но, да кажем, във „Вечната и святата“ има стихове, които се раждат спонтанно.

— Те идат от мои преживявания. Нещо трябва да ме развълнува.

— А когато седнете да пишете, имате ли представа за цялото?

— Така, не изцяло изработено, но като образ — да. Никога не съм сигурна дали точно тъй ще бъде завършено, защото в процеса на работа често пъти се прибавя или се изменя нещо. Често пъти в началото не знам съвсем сигурно финала.

— Но имало ли е случай, когато финалът идва пръв, а след това започват стихотворението?

— Да! Последното се явява най-напред, а след това вече отивам към началото. Случвало се е много често.

— Когато започнете да пишете едно стихотворение: развълнувал Ви е един конкретен факт, една случка или една дума?

— И един звук може да бъде.

— Имате ли представа за онова, което искате да внушите, или просто желаете да се освободите от дадено настроение, мисли, натрупани у вас?

— При „Аспарух“ беше съзнателно, но не при всички стихотворения. Зависи от темата. Вижте, аз си спомням преживяването и наново го преживявам. Всяко стихотворение по различен начин е писано.

— Но го пише една и съща поетеса.

— Различни моменти, различни вълнения, различни поводи, подтици.

— На много места говорите, че трябва да е налице конкретен повод, за да се роди едно стихотворение. Не сте си казали: Днес ще седна и ще напиша три стихотворения!

— А не, никога!

— Аз познавам например един съвременник, който пише дневно по две стихотворения.

— Не, никога! Стихотворението се явява и тогава чувствавам, че трябва да го напиша. Не знам какво да пиша, но ще седна да напиша. Така никога не съм правила.

— Тогава девизът на древните римляни „Нито ден без черта“ не е валиден за вас?

— За мен — не! Едно стихотворение често пъти вече ме тласка към нови работи. Така се образуват циклите. Най-напред напиша дадено стихотворение, а от него се раждат други. Никога не съм писала всеки ден. Могат да минат много дни, но това не значи, че съм се откъснала от поезията. Ако почна едно стихотворение рано сутринта и не съм успяла да го довърша, тогава мога и вечерта да продължа. Но никога не съм почвала вечер.

— Не сте почвали вечер?

— Никога! Само сутрин!

— А бихте ли обяснили тоя факт?

— Не мога, просто така го усещам и така върви. Не съм се замисляла защо пък така да бъде. Може би защото сутрин не съм навлязла още във всекидневието.

- Но може ли да се каже, че всекидневнието Ви отклонява от поезията?
- Разбира се, макар че и обогатява.
- Но намеси ли се всекидневнието, поезията спира.
- Физическа работа върши. Често пъти те пресича. Ето в Бояна си бях наумила да напиша това стихотворение и съм нахвърлила само един ред. Намерих тези дни това листче в София. Изведнъж ми хрумна цялото. И чак сега го написах.

А кой беше този ред?

„Четвъртък, юли, ненормално лято.“ Ами ето аз ще Ви го прочета:

ОТКЪСНАТ ЛИСТ ОТ КАЛЕНДАРА

Кое число, коя година — все едно.
 Но месец юли — ненормално лято.
 До пладне не разсъмва от мъглата,
 едва-едва се диша,
 камо ли да нимеш.
 След обед хукне вятър луд,
 разгони мъглата без следа,
 но пък орони цъфналите рози,
 окърши тежките от рожби клони.
 Издуха твоите възторзи.
 Тогава пекне яростното слънце,
 опърли и най-ниската тревица,
 на улицата старец пада и умира
 на плочника под стряхата ти малка птица.
 Сърцето ти до пръсване пулсира.
 И неочаквано нависнат облаци.
 Притихне, притъмнее изведнъж и загърми неистово,
 като че иска всичко живо да удави.
 Вън улицата е река, дворът — езеро.
 Какво да правиш?
 Качиш се горе в своята самота,
 затвориш и прозорец и врата,
 усещаш минал е денят през тебе
 и казваш си: Днес вече не важи пословицата стара,
 денят не си личи от сутринта.

- Но първият стих е променен в „кое число — коя година“.
- А беше „четвъртък юли — ненормално лято“.
- Защо направихте тази промяна?
- Е, не знам, така ми дойде.
- Сега остава само „юли — ненормално лято“.
- Защото четвъртъкът не определя кое число, значи пак свързано с това. Ами не знам защо.
- При работата върху едно стихотворение усещате ли, че има един стих или една строфа, или една дума, които носят логическия или емоционалния акцент в него?
- Тук например „ненормално лято“.
- И във всяко стихотворение ли е така?
- Да!
- А може ли да се каже, че оттам започвате работата над стихотворението?
- От това преживяване. Външното се отразява върху душевното ми състояние. Както и всяка строфа, почвам с конкретното, което става вън и после как се отразява у мен. Всяка строфа завършва с това.
- Започвате от конкретното и го извисявате до едно обобщение, като го пласирате в душевността на лирическия герой.
- Ама защото в действителност така става — всяко външно явление се отразява у мен, въздейства ми, променя ми настроението. Мислите ми променя.

- В кой момент се появява мисълта за заглавието?
- Аз тука бях турила вече заглавието: „Откъснат лист от календара.“ Обикновено заглавието ми е от самия замисъл.
- Значи може да се каже, че в повечето случаи или изобщо при вас заглавията отразяват замисъла на творбата.
- Не всякога обаче се спирам на първото заглавие, после, когато пиша вече стихотворението, може да го поизменя. Или след като съм го написала.
- Но то е едно съсредоточие на замисъла.
- Да, точно така — едно съсредоточие на замисъла.
- И ако някой иска да обясни вярно Вашето стихотворение, той непременно следва да държи сметка за заглавието.
- Трябва!
- А позволявате ли си да сменяте заглавия на Ваши творби?
- Не знам, може би да има, но много рядко. По принцип не сменям заглавия, защото ми е свързано, както казах вече, със замисъла. В стихотворенията ми в „Пламък“ имаше едно малко — „Между есента и зимата“. То ми хрумна така и така си остана. И може би в новата книга цикълът ще носи същото заглавие. Заглавието на книгата избирам едва след като имам целия материал. Често пъти вземам заглавие на някое от най-малките стихотворения. Тук правило няма!
- Заглавието „Вечната и святата“ вие ли го измислихте?
- Аз си го измислих. Сама. Имах написано стихотворението „Вечната“, имаше и „Святата“ и ги комбинирах.
- А други заглавия имаше ли, от които да избирате, или това беше окончателно?
- Окончателно! Така го дадох. И така се прие. И така остана.
- А следващата стихосбирка „Звезда на моряка“?
- Там имам стихотворения за морето, с морски преживявания.
- Това заглавие има ли някакво символично значение?
- О, да! Морякът, който пътува по целия свят, и поетът — в моите представи двата образа се сливат. Имам и стихотворения за поет и за моряк.
- Следователно звездата на моряка е по същество звездата на поета.
- Ами горе-долу — да!
- Тоест поезията е океан и поетът се нуждае от звезда. А коя е тази звезда?
- Ами може да бъде любовта към човека, любовта изобщо, към поезията, към изкуството. Както „Вечната и святата“ за мен, това е образът и на родината, която е вечна и свята, на жената и изобщо на всичко, свързано с вечност и святост. С други думи, то не е само за една жена, която е родила дете и е умряла.
- Това тълкуване е много тясно, много буквално.
- Да!
- А „Сърце човешко“?
- Пак същото, иали. Когато се яви, за него много се говори и коментира. Каква би била разликата, ако бях написала „Човешко сърце“. Става малко анатомическо. А като кажеш „Сърце човешко“, вече има съвсем друг нюанс.
- А как Ви хрумна това заглавие?
- От преживяванията на едно „сърце човешко“.
- А следващите заглавия — „Контрапункти“, „Светлосенки“, „Пет звезди“?
- „Пет звезди“ е вече съвсем ясно и конкретно — това са петте звезди на Кремъл. А „Контрапункти“ са контрапунктите в живота ми и в живота на всеки човек. В живота изобщо.
- Много интересно е, че в заглавията Ви откривам известна еволюция. Като че ли в началото сте по-оптимистично настроена. По-късно — с изключение на „Пет звезди“ — идат „Контрапункти“ и „Светлосенки“. Ами това е едно и също. Това са светлините и сенките в живота.
- Контрастите в живота.

— А мислите за цялото човечество, за поезията, за родината. Мислите с космически поетически категории. Може би, защото тежки изпитания Ви поднася животът, което е намерило отражение даже в заглавията.

— Да, сигурно!

— Има ли заглавие на Ваша творба, с което се гордеете?

— аз не съм мислила по това нещо. Но съм доста възискателна, не турям случайно заглавие.

— Първото хрумнало заглавие обикновено не го поставяте?

— Не! То може да бъде първото и да си остане.

— Има ли заглавия, които съжелявате, че сте сложили?

— Не!

— Даже „Пет звезди“?

— Е, „Пет звезди“ си отива на книгата. Знаете ли кога ми хрумна? Първия път, когато отидох в Съветския съюз и вечерта бяхме в хотел „Централ“, отдето се вижда Кремъл. И вечерта, като застанах на прозореца и гледам към площада, видях действително тези пет светлини на звездите на Кремъл.

— Ама това звездата с петте лъча или виждате пет звезди?

— Пет звезди на кулите, като съзвездие: първо впечатление от първото ми пребиваване в Москва.

— Вие сте една от първите, които започват циклично да подреждат стиховете си в книгите. Всичките Ви стихосбирки са организирани в цикли.

— Така ми се явяват мислите и постепенното разширяване на някаква мисъл от дадено стихотворение. От нея произхождат и други вече. Докато го работя, вече ми се явяват мотиви за друго.

— Може би, защото не сте в състояние да обхванете мисълта в едно стихотворение, поради това я доразвивате в следващото?

— Не, не съзнателно.

— Не става въпрос за съзнателно, а защото усещате, че не сте изчерпали мотива. И на помощ иде другото стихотворение?

— аз смятам, че в стихотворението съм казала това, което съм искала.

— Добре, но каква е връзката тогава с другото?

— Асоциация някаква.

— Защо ги обединявате в един цикъл?

— Защото произхождат някак си от първото стихотворение.

— Но ако те са съвсем различни, това е само външен белег.

— Е, не са съвсем различни. Може би от една мисъл се роят и други мисли. Основата е една и съща.

— Тогава може ли да се каже, че с всяко ново стихотворение в цикъла прибавяте нюанс или доразработвате от друг аспект някакво преживяване?

— Може би, не съм се замисляла върху това. Но така усещам: имам мисълта, имам желание още да пиша.

— Сега като се връщате към тези цикли, не ги ли възприемате като нещо цяло?

— Ами да! Имам нещо, което ги обединява. Като пиша стихотворението, като от само себе си ми се появяват нови и нови мисли, нови хрумвания за друго стихотворение.

— А кое първо се ражда: образът, мелодията на стиха, общото звучене, римата или думата? Или мисълта — още неформена? С кое започвате всъщност?

— С мисълта, която ми е хрумнала. Както това „ненормално лято“. То иде от конкретното.

— Е да, но след това вече почвате да търсите ритмиката, размера. . .

— Не, то се явява с размера, то си е вече дадено, самото е вече в размер — „Четвъртък, юли — ненормално лято“.

— Е да, но строфата още не е оформена. Това е само стих.

— Тя идва в процеса на разработването, когато се ражда цялото. После смесвам свободен стих с класически и римата не се стреми да я подведе по класическите схеми: първата и третата, втората и четвъртата. А там, където ми звънне римата, където колорира стихът, там я турям.

- Римата акцентира мисълта Ви?
- Да, тя акцентира мисълта ми. Това е ролята на моята рима. Не се туря изкуствено. Ако ми подхожда на замисъла, слагам римата.
- А когато римата е много оригинална, но не подхожда на замисъла, тогава...
- Е, няма да я туря, след като не подхожда.
- Забелязвам, че в последните си работи страните от римите.
- Не съвсем.
- Но все пак количествено римуваните стихове в първите книги преобладават. На какво отдавате това явление? Малко охладняхте към римата!
- Защото някак си гледам, че много познати са вече римите. Почти няма изненадващи. Сега не се боя толкова, колкото по-рано — да не се римува съществително със съществително. Ако ми подхожда на смисъла, както в това стихотворение, дори турям най-обикновени рими.
- А смятате ли, че българската рима вече е изчерпала своите възможности?
- Ох, не, разбира се. Не! И нека всеки си пише така, както е приел, аз приемам едно стихотворение, написано в класически стил, и стихотворение, написано съвсем свободно, без рима. Стига да чувствавам, че то е поезия.
- Но кое Ви дава усещане, че то е поезия?
- Ами вкусът ми, не знам какво.
- Все пак има някакви показатели, някакви изисквания?
- Да, има показатели, но как да ги обясним тези показатели. Вече у тебе е утвърдено разбиране за поезията. Може да не е съвсем правилно, за друго може да не важи.
- И все пак кои са белесите в една творба, които Ви напепват: ето това е вече поезия?
- Нещо, което е новичко. Може да е мисълта стара, но казана по новому. Иначе ти омръзва да четеш все еднакво. Когато видиш нещо новичко — спре ти вниманието. Това значи поезия. Разбира се, не всяко ново е поезия. А ново, което те кара малко да се замислиш, доставя ти удоволствие, защото те прави откривател...

— А приемахте ли експериментите на френските сюрреалисти от 20-те и 30-те години?

— Приемах някои работи, но не всичко. Интересно ми беше, но не всичко напълно разбирах. Не разбирах какво иска да ми каже авторът. Не можех да разбера винаги неговото преживяване, неговото чувство. Не обичам поезията-фотография нали, но и съвсем херметическата поезия не приемам.

- Смятате ли, че поезията трябва да бъде абсолютно разбираема.
- О, не! Подтекст може да има винаги и нека всичко да не е казано така ясно, че непременно да се разбира от читателя, но все пак трябва да долавяш някаква мисъл. И да се мъчиш да я разбереш, да ти причинява мъка, но да виждаш, че има мисъл.

7. II. 1982 г.

— Другарко Багряна, понякога Вие си изковавате собствени думи. Интересно е, че след като ги употребите веднъж, рядко се връщате към тях. Например в стихотворението „Коледарска песен“ казвате „бъдника, *неуцасника*“.

— Е, то си ми е дошло.

— То е от глагола *уцаса* и вие правите от него съществително име. А понякога съкращавате представката на думата, например „дали да *сегна* да откъсна“. Вместо „дали да *посегна*“...

— Аз мисля, че го има, употребява се. Може би е като диалект.

— След това употребявате един предлог, който само Пенчо Славейков за първи път, а по-късно и Гео Милев го употребяват.

— Кой е той?

— *Кръз*, което значи *през*. Вие го употребявате един-единствен път във Вашите стихове — във „Вечната и святата“. Изкушавате ли се някога да създадете нова дума?

— Специално да мисля — не, то просто се е явило в дадения момент.

— Но не чувствувате потребността да се върнете към сътворената вече от вас нова дума.

- Ами не ми е дошъл такъв момент.
- Ето, да кажем, имате пак една нова дума — *поднебен*.
- Да, под небето. Защото е по-дълго.
- След това употребявате на две места *провългнал*. Какво означава тази дума?
- Ами, провлъгнаха ми подметките от влага, от дъжда, от мокротото. В смисъл овлажня, но по-дълбоко прониква влагата.
- В стихотворението „Днес“ от цикъла „Мост“ имате такава дума: „Животът да *скратиш* изпълнен с безчовечност.“ *Скратиш* тук ясно е от съкратиш, ако сега трябва да употребите тази дума, бихте ли я употребили?
- Бих я употребила.
- Не ви ли звучи малко остаряло?
- Аз изобщо намирам, че нашите думи са много дълги и че не е грешка, ако могат да се стегнат. Например тези местоимения тебе — теб, мене — мен.
- Е, тия кратки и дълги форми са получили гражданственост, но тука случаят е съвсем друг: съкратиш — скратиш. Първо има натрупване на много съгласни и новата форма не е блазвучна. Но както и да е. В стихотворението „Снеговете“ имате също една нова дума — „обрилянтен“.
- Е, да, аз обичам тази дума. Специално за снега, когато слънцето блести отгоре, като че е обсипан с брилянти. Тази дума съчетава две качества на снега едновременно.
- Само защото Ви спестява едно сравнение ли сте употребили тази дума? Снегът като брилян блести.
- Да, за да не кажеш „като“, да стане изведнъж негово качество.
- А това ли търсите, когато изковавате новата дума?
- Е, и с оглед на това, и с оглед на стиха. Чрез тези експерименти се обогатява езикът. Няма нищо лошо в това. И в имена се среща натрупване на такива съгласни, например Стратиев.
- Обичате ли да поправяте веднъж написаното произведение? Видях във Вашия екземпляр на „Пет звезди“, че сте нанесли поправки.
- Поправям. И често пъти, когато сега взема някои работи, казвам, ето това сега така бих го поправила. Някои оставям, някои поправям. Веднъж в Народния театър трябваше да прочета мое стихотворение. Като го погледнах, реших да го поправа. И аз, четейки, го измених. Но не толкова поправям, колкото Траянов. Той при всяко ново печатане създаваше ново стихотворение. Много преработваше. Това силно ме е впечатлявало още навремето. Всяко напечатване на едно и също стихотворение е вече почти ново.
- Пенчо Славейков също така много е преработвал своите работи. Във Вашите стихове имате доста сравнения. Изглежда обичате да сравнявате?
- Да, обичам!
- Във „Вечната и святата“ например сравнявате географската карта, окачена на стената „като кожата на одрана пантера“. Чудесно сравнение.
- Да, именно така ми изглежда, когато е цветна.
- Какво искате да постигнете с едно сравнение? Съзнателно ли го търсите или идва спонтанно?
- В момента, като пиша, и ми се явява този образ: картата я виждам и сега, закачена на стената като кожа на пантера.
- Значи спонтанно се ражда. А някога не се ли стремите да намерите сравнение, да изразите една мисъл чрез сравнение?
- Има такива случаи, но сега не мога да си спомня конкретно. В момента чувствавам потребност от сравнение и може би се замислям малко. Не изключвам и това.
- Каква е според Вас ролята на сравнението в стихотворението?
- Да доизясни мисълта и да я направи по-пластична, по-образна. И зрительна и всякак.
- А не ви ли се струва, че сравнението дава по-синтетичен израз на онова, което искате да виуштите?
- Ако не е много дълго. Ако можеш да го вмъкнеш без „като“.
- А помните ли свои сравнения, от които сте много доволна?

- Не съм мислила върху това, та чак да помня едно сравнение.
- Защо, хубавото сравнение може човек да си го помни. Когато напишете стихотворението и след това го прочетете, имате ли усещане, че то не се покрива с онова, което сте носили у себе си?
- Да, да, имам. И затова правя втори вариант, трети вариант.
- А можете ли да посочите някое, в което има пълно покритие между намерение и съществуване?
- Имам такива: „Вечната“, „Святата“ също. Това са стихотворения, които действително сега не бих седнала да поправам. Но има други, които бих преработила.
- Значи все пак съществува степенуване в реализацията на идеята в отделната творба.
- Когато мисля за поправка, винаги съкращавам. Постигам по-стегнат израз.
- А можете ли да посочите онова, което най-много си цените в езика?
- Не мога!
- Стихосбирката „Звезда на моряка“ излиза през 1932 г.
- В тази книга стиховете обаче са писани между 1927 и 1932 г. Ето уводното стихотворение „SOS“. Спасете нашите души, международния радиосигнал за бедствие.
- Може ли да се тълкува този повик за спасяване на душите като повик към поезията да спаси душите?
- Да! Това ми е мисълта.
- А някакъв конкретен повод да се роди стихотворението имаште ли?
- Не, личен повод нямаш. Просто това състояние на духовете в него време, когато починаха да нахлуват влиянията от Запад, но всеки носи още у себе си родния въздух. Във финала казвам: „аз ще умра доволна и без болка, ако успея като жена и поетка да разкрия пред света сърцето си, поне толкова, колкото малкото жълто канарче в телената клетка над главата ми в ресторанта, в паузите, когато си почива джазбанът“.
- Много хубава поанта!
- Изобщо това стихотворение си го обичам.
- А вие отделяте ли внимание на края, на поантата?
- Да!
- Считате ли, че поантата трябва да съсредоточи главната мисъл на творбата?
- Нашите артисти, когато декламираат, почват с по-висок тон и накрая го потушават, там дето всъщност е солта на стихотворението, смисълът. Поантата я се чуе, я не.
- Не много, ами почти всички.
- Олга Кирчева беше учила в Германия. И тя често пъти казваше: поантата, повишете поантата, да се чуе краят.
- Значи отделяте специално внимание върху поантата на творбата!
- Да! Обичам да подчертая, да се разбере краят, смисълът!

24. II. 1982 г.

- Разпространено е мнението, че една остра, сурова критика може да убие един талант. Как смятате, възможно ли е или не? Защото има контрамнение и то се поддържаше например от Е. Станев, според когото величината на един талант се измерва със степента на отрицанието, което той е в състояние да понесе.
- Винаги съм мислила и съм казвала, че всъщност истинската критика е тази, която показва недостатъците. Тя е полезната критика. Хвалебствената може да нанесе само вреда. Особено на начинаещите.
- Значи според вас опасността е по-голяма от неоснователната хвалебствена критика, отколкото от суровата, но справедлива. . .
- И която да се почувствува като искрена.
- Но това е въпрос на възможности в последна сметка: авторът може да не е достигнал нивото на критика, в такъв случай какво е виновен критикът?

— Е да, да! Една добронамерена, принципна критика може много да помогне. Във всеки случай повече от хвалебствената.

— Но Вие във Вашия творчески път като че ли повече хвалебствени критики сте получавали?

— И затова много-много не съм обръщала внимание, защото ми казват работи, които аз ги знам. Искам да ми покажат работи, които не ги знам, да ги поправам.

— А има ли някои страни на Вашето творчество, които критиката и досега не е оценила, ве им е обърнала внимание?

— Мен ми прави впечатление например, че всички пишат за „Вечната и святата“. Някои дори цял живот пишат за мен и само за „Вечната и святата“. А аз не съм на мнение, че това ми е най-хубавата книга, че всичко, което съм могла да дам, съм го дала във „Вечната и святата“.

— Значи не са дооценени останалите Ви книги.

— Да, защото за тях по-малко се пише. Напишат така една хвалебствена критика и това е. Изобщо не се прави конкретен анализ, всичко е някак общо, общо. Не се прави разбор, да се посочи хубавото и лошото, за да повярваш на това, което ти казва критикът.

— Това е по отношение на отделни книги, а, да кажем, за някои мотиви, които първа въвеждате или по съвършено нов начин интерпретирате във Вашата лирика?

— Много често минават незабелязано.

— А кои черти на Вашата лирика според Вас не са дооценени от критиката и досега?

— Например, струва ми се, че преди мен техниката, машините не бяха влизали в нашата поезия. Аз мисля, че първа заговорих за самолет, за машина.

— Знам, че обичате да пътувате. А какво Ви дава едно пътуване?

— Обогаत्या ме с нови преживявания, с нови възгледи, с нови открития за хората. Ето тази Флорет Моран просто ми стана голяма приятелка, като прочете на френски в Кюок льо Зуд стихотворението ми, в което казвам, че аз имам глад за всички континенти и обичам всички раси. И тя дойде при мен и ме прегърна, тя самата е черна, от Антилите. И оттогава аз ѝ станах любима приятелка.

— А какво получавате от общуването с другите видове изкуства? Например с живописата?

— Много обичам живопис, сама рисувах. Като ученичка и като студентка в бащината ми къща стайте бяха нарисувани с мои маслени пейзажи и портрети. Вижте, когато свърших гимназия, еднакво ме влечеше Художествената академия, музиката, литературата.

— А свирехте ли на някакъв инструмент?

— Е, учех цигулка, а мечтаех за пиано, но баща ми не можеше да ми купи пиано. Тогава в читалищата нямаше музикални школи и ми остана така една болка, че не можах да свиря на пиано. На китара свирех, но това не е свирене.

— А кои композитори Ви бяха любими и предпочитани?

— Бетховен. Изобщо големите майстори — Вагнер, Дебюси, Моцарт, Равел.

— А кои български композитори цените?

— Панчо Владигеров — бяхме добри приятели.

— А музиката му цените ли?

— Някои работи ценя, но някои не ми допадат много. От Големинов също така ценя някоя неща — „Нестинарка“ например.

— А Петко Стайнов?

— Да, ценя неговата „Тракийска сюита“.

— А от съвременните композитори обичате ли да слушате творби?

— Не ги разбирам много, не ги чувствавам.

— Не сте само Вие! А от българските живописци кои предпочитате?

— Н. Танев, също и Обрешков, Майстора, само ми се струва, че има еднообразие в творбите. И все много идеализирани ми се струват.

— А Иван Милев?

— Харесвам го, много го харесвам. Ана Каменова има портрет, правен от него, то не е портрет, както се смята обикновено, а картина. Чудесна, много хубава. Когато отида у тях, през цялото време гледам този портрет. Бяхме познати, близки приятели с Иван Милев.

— А имате ли картина от него?

- Не, нямам.
- И аз много го харесвам!
- Цена също Пенчо Георгиев, Дечко Узунов, Вера Лукова, Светлин Русев, Борис Георгиев. . . Познавах го лично, когато идва в София, ходих на изложбата му.
- А като сте били във Франция, виждали ли сте картини или изложби на Паскин?
- Да, виждала съм. И него лично познавах.
- И досега ли се интересувате от театъра?
- Имам потребност да видя всичко ново, което се появява по театралните сцени. По-рано не изпусках изобилие нова пиеса. Но сега не мога и да ходя толкова вече, да излизам сама и т. н. Но аз чувствах атмосферата, обичах миризмата на театъра зад кулисите. И после малка бях, когато правех театър в къщи. Не знам дали съм ви разказала?
- Да, разказахте ми.
- Поставях пиеси.
- Значи освен артистични имали сте и режисьорски данни. Разпространено е мнението, че преди нашият театър е имал големи актьори и слаби режисьори, а сега било обратното. Смятате ли това за вярно?
- Е, категорично да се каже — не, но аз помня нашите големи актьори, които смятам за истина, че са незаменими. Например ролята на д-р Ранк в „Нора“, толкова други артисти съм виждала, но Огнянов. . . И досега го виждам и чувам гласа му, когато кажеше „Благодаря Ви за огъня!“
- А като гледате тази пиеса сега и като слушате как актьорите фъфлят, не ви ли се ще да напуснете салона по средата на първото действие?
- Дразни ме страшно много. Това, което съм виждала по-рано, не мога да го гледам сега. „Нора“ гледах на Гройс, цена този режисьор, но не можах да приема неговата постановка, защото това не беше Нора. В осъвременяването ѝ отиваха до такава крайност, че се загуби изобщо смисълът на пиесата. Нора сега не е недостижим пример за една жена. Нейната трагедия е надживяна, но постави я във времето, за да се разбере нейната трагедия и подвиг. Ето защо няма да забравя нашата Будевска в ролята на Нора.
- Другарко Багряна, знам, че обичате и седмото изкуство — киното. Има ли киното като изкуство бъдеще?
- Аз смятам, че всяко изкуство си има бъдеще, защото за всяко има простор в живота.
- А не смятате ли, че с по-големите си възможности то все повече и повече ще измества театъра?
- Има малка опасност. Но все пак мисля, че когато чуеш живия човек на сцената, неговите думи остават у тебе, а при киното като че виждаш повече общото движение. Много рядко е литературно произведение да бъде претворено успешно в киното.
- А от българските филми кой смятате за особено сполучлив?
- Сега не мога да Ви отговоря. Може би паметта ми е уморена. . .
- А смятате ли, че телевизията върши полезна работа?
- И полезна, и вредна.
- Вие гледате ли телевизия?
- Гледам, когато мога, когато съм свободна. Виж, един хубав филм беше „Сага за Форсайтови“. Той наистина ми възобнови спомена за книгата.
- Но все пак бих предпочел романа на Голсуърти.
- Е да, друго е да си го прочетеш!
- Другарко Багряна, какво е отношението Ви към спорта? И кой спорт или спортове предпочитате? Познавам само увлечението Ви към туризма.
- Много обичам да гледам скиорски състезания.
- А вие самата карате ли ски?
- Да, карах. Последното ми отиване беше в деня преди първата бомбардировка.
- Значи това е било през 1944 г.
- Сутринта отидохме на Люлин и следобед към 2—3 часа се върнахме. И след това почнаха бомбардировките и аз подарих ските си, които ми бяха подарени от една англичанка пи-

сателжа, с която ходихме на Витоша. Бях много щастлива, когато отивах в планината на ски. Най-често в Боровец. Със Стела Янева прекарвахме там по 20 дена. Сутрин ставахме много рано, излизаме към 10 часа, пързаляме се, ходим. Боровец е приказан зимно време, аз не обичах Боровец през лятото. Този скреж, тези дървета, този блясък на слънцето, снегът е „обрилянтен“, както съм го казала в стихотворението. Значи от 10 до 4 часа прекарвахме вън, а след това се прибирахме, вечеряхме в къщи и аз си пишех стихове. Дълга вечер, имаш време и да пишеш.

— А освен планинския пейзаж, какъв друг пейзаж Ви импулсира за творчество?

— Морето също ми дава много.

— А равнинният пейзаж не Ви ли действа?

— Да, в Добруджа ми е въздействувал. В Добруджа тези равни, равни ниви. . . Всеки пейзаж си има своя характер и своята хубост.

— Несъмнено! Въпросът е сред какъв пейзаж се чувствувате най-свободна, най-творчески активна или пък обратното?

— Вижте, когато аз съм на море, не мога да пиша там стихове, защото морето ми отнема всичкото време. Обичам и рано сутринта да изляза и на слънцето да се пека. Обичам да изляза и привечер. А от планината като се прибера в 4 часа, цялата вечер си чета и пиша. Карам дълга нощ. А на морето само акумулирам. Морските си работи съм писала, след като се върна в къщи.

— В такъв случай морето Ви разсейва, вместо да Ви съсредоточава.

— Просто ми отнема целия ден, цялото време.

— И всъщност това е най-предпочитаният пейзаж!

— А, не!

— Е, но Вие му отдавате цялото си време.

— Защото е с такъв характер. Планината ме изгонва в 4 часа. Става студено и там е закон — залезе ли слънцето, прибирай се! Почва влагата, студът. А морето нощем е приятно, защото е хладно. Ние се къпехме с Дора и Стела нощем, след вечеря, преди лягане. Излезем си с хавлиите, изкъпем се и се връщаме да спим.

— Общуването с природата е някаква вътрешна потребност да се слеете с нея или просто е средство за отмора, за разсейване от напрегнатия интелектуален труд?

— Не, не, мен ми дава някаква наслада. Казала съм Ви — много работи ги пиша в ума си, ходейки. В Бояна, в боровата гора нагоре, това е най-приятната ми разходка, защото е вече в самото сърце на Бояна.

— Добре де, шумът не Ви ли отвлича, не Ви ли разсейва?

— Не! Какъв шум?

— Вятърът, птиците, скърцането на дървета.

— Е, да, ама аз не пиша, аз чувствавам това, чувам го, но то е като един фон на моите мисли.

— Считате ли, че читателите са оценили някои неща в поезията Ви по-добре, отколкото критиците?

— Вероятно защото повече ме обичат от критиците.

— А това вече не е вярно, нямате основание да се оплаквате от липсата на критическо внимание и ухажване. Нямате ли намерение да пишете и проза?

— Не! Не обичам да пиша проза.

— Защо?

— Не знам! Защото все ми се струва, че дълго трябва да пишеш, за да кажеш нещо, което в една строфа можеш да го изразиш.

— Много сериозна мотивировка! Следователно според Вас поезията е по-синтетична от прозата.

— Ами често пъти в едно стихотворение е заключено съдържание на цял един роман, повест или разказ.

— Това е така и все пак поезията има граници на своите възможности.

— Прозата обичам да я чета, но да я пиша — не!

— Може ли да формулираме казаното като благородна нетърпеливост, защото стихотворението се записва на бърза ръка. . .

- Ама аз не ги пиша на бърза ръка стихотворенията!
- Не, разбира се, Вие ги пишете дълго време, но все пак, като вземете да ги пишете, не може да се равнява. . .
- Е, да! Писането на проза ми се вижда такава тежка работа. Като черен труд в живота.
- Значи нямате намерение да смените поетическия жанр с друг?
- Не!
- Никого ли не сте писали разкази?
- Е, писала съм в началото малки такива впечатления във „Вестник на жената“, никъде другаде.
- Импресии, но не разкази.
- Не, разкази!
- Добре, още един въпрос — нямате ли намерение да пишете спомени?
- Нямам. Странно нещо, когато съм имала тежки моменти, изведнъж решавам, че трябва да пиша дневник.
- А имате ли дневник?
- Имам само няколко дена, докато ми е било тежко и след като е преминало това, късвам написаното.
- Поне написаното не би следвало да късате.
- Много отдавна, при една първа операция, написах няколко страници и като мина операцията и оздравях, престанах да пиша.
- В такива тежки моменти мислите ли за смъртта?
- Мислейки, че свършва животът ми, съм искала да напиша нещо. Но понеже минало, останала съм жива. . .
- Вие не обичате да се връщате към тая мисъл?
- Не!
- Значи сте непоправима оптимистка. А толкова често сте се срещали с нея. . .